STAT, NASJON OG ARABISK SPRÅK

IDEOLOGI OG PRAKSIS I ENDRING

Min gode venn og kollega gjennom mange år, Nils Butenschøn, har vært opptatt av forholdet mellom stat og medborgere (citizens), makt og legitimitet i det arabiske Midtøsten. I denne artikkelen tar jeg opp forhold knyttet til språk og «arabiskhet».

GUNVOR MEJDELL

På nettstedet al-Monitor/Egypt Pulse 14.11.17 rapporterer Nesma Farag at den egyptiske nasjonalforsamlingen har til behandling et forslag fra det arabiske språkakademiet i Kairo (*Majma' al-lugha al-'arabiyya*), et forslag som – om det blir vedtatt – vil føre til at egyptiske journalister kan bli fengslet for å bruke «informal Arabic» i publikasjoner. Forslaget har til hensikt å bevare «det arabiske språket» og går ut på å kreve at den formelle varianten av arabisk alene skal kunne brukes på så godt som alle områder av egyptisk samfunnsliv.

Farag nevner, ved siden av media, all offentlig korrespondanse; all virksomhet i offentlig forvaltning og offentlig og privat tjenesteyting; alle varemerker og all reklame; gateskilt; kunstneriske installasjoner; alle utdanningsinstitusjoner og alle slags diskusjoner og presentasjoner på konferanser og seminarer, samt andre møter. Språkakademiets generalsekretær sier til al-Monitor at de fremmer forslaget som svar på presserende behov innen kultur og utdanning for å verne det

arabiske språket mot ytterlige forfall og vanskjøtsel, i form av innpass av både folkelige og fremmede ord og uttrykksmåter, og ikke minst tendensen til å skrive tekster mer eller mindre på talemålet. Artikkel 12 i lovforslaget retter seg, ifølge Farag, spesifikt mot språkbruken i media, og foreslår fengselsstraff og bøter for journalister som skriver på talemål.

Hva er dette «varselet» egentlig uttrykk for? Er det en slags siste krampetrekning fra hysteriske språklige purister i Egypt? I hvilken grad reflekterer akademiets ekstreme forslag en motstand mot pågående endringer i språklig ideologi og praksis? Er den formelle varianten som symbol på «arabiskhet» og sammenbindende element i den «arabiske nasjon» faktisk «i forfall» og på vikende front? Hvilke implikasjoner har det i så fall for det arabiske fellesskapet? Jeg vil i det følgende kort

Den «arabisk» som befolkningen snakker, er ikke identisk med det offisielle språket i den arabiske verdenen.
Bilde fra gate i Kairo.

gjøre rede for noen sentrale aspekter ved språkforholdene som Babylons lesere ikke nødvendigvis er fortrolige med, før jeg drøfter synspunkter på språkets rolle i det arabiske, trekker fram språkpolitiske begreper og bevegelser, og viser til nyere tendenser til bruk av regionale talemål i skriftlige så vel som i panarabiske domener. Endelig forsøker jeg antydningssvis å relatere det som skjer til diskusjonen omkring «arabisk nasjon» versus arabiske «nasjonalstater», og tegner et fellesarabisk språklig landskap preget av «superdiversity».

SPRÅKFORHOLD I DEN ARABISKE VERDEN

Den arabiske verden (*al-watan al-ʿarabī*, egentlig «det arabiske fedreland») er løselig definert som de landområdene der befolkningen snakker arabisk; alternativt som de stater der arabisk er offisielt språk (slik definisjonen er for medlemsstatene i Den arabiske liga). Allerede her starter problemene, for «arabisk» i de to definisjonene er ikke identisk, men kan sies å være komplementære: det «arabiske» som befolkningen snakker, er ikke det samme som det «arabiske» som er offisielt språk i den arabiske verden. Det offisielle arabiske språket, *al-luġha al-ʿarabiyya (al-fuṣḥā)*, er ikke naturlig talemål for noen del av befolkningen, men må tilegnes gjennom skolegang. Det er et rent «høyspråk»: en formell språkform, et skriftspråk, et litterært språk, et kulturspråk, et religiøst språk. Det ble kodifisert og standardisert med en komplett grammatisk beskrivelse så tidlig som på slutten av 700-tallet. Det hersker ikke enighet om hvorvidt denne språkformen noensinne har representert naturlig talemål, eller fra utgangspunktet var et opphøyet register, brukt til dikteriske, performative formål blant beduinerstammene på den arabiske halvøya før islam. Da Koranen ifølge muslimene ble åpenbart til profeten Muhammad (fra rundt år 610) var det i den samme opphøyde språkdrakten, i alle fall slik den foreligger i de tidligste nedtegnelsene. «Høy-

arabisk» ble med på den islamske ekspansjonen nordover, østover og vestover i de tidlige århundrene, og nådde langt i egenskap av å være islams hellige språk i Koranen. Det er faktisk denne språkformen, *al-ʿarabiyya* – riktignok betydelig «modernisert» i stil og ordforråd – som fortsatt er den eneste *offisielt anerkjente* språkformen i den arabiske verden.¹ Og over *hele* den arabiske verden. Det er altså translokalt, overnasjonalt og *felles*. Det danner grunnlaget for at araberne kan sies å utgjøre et *kulturelt fellesskap*: at de har tilgang til samme historiske kulturarv, kan lese hverandres aviser, tidsskrifter, dikt og romaner. Og ble et verdensspråk: den 18. desember 1973 ble arabisk opptatt som et av FNs offisielle språk, ved siden av engelsk, fransk, kinesisk, russisk og spansk.² (Det var det året saudiaraberne viste oljemuskler overfor omverdenen ...)

Det «arabiske» som innbyggerne i den arabiske verden snakker til daglig, derimot, består av beslektede talemål som utgjør et dialektkontinuum. Forholdet mellom de talemålene som grenser opp til hverandre, for eksempel egyptiske, libanesiske, palestinske, syriske og jordanske dialekter, kan sammenliknes med forholdet mellom norske, svenske og danske dialekter; mens talemål som ligger fjernt fra hverandre, som irakske og marokkanske dialekter, kan sies å tilsvare forholdet mellom skandinavisk og islandsk (det vil si nært beslektet, men ikke umiddelbart gjensidig forståelig). Ulikhetene skyldes en rekke faktorer, slik som hvilke arabiske stammer det var som invaderte en region, hva slags språk befolkningen snakket fra før (arameisk, koptisk, berbersk); men også senere forflytninger, og uavhengige utviklingstrekk i de enkelte samfunn hører med i et komplekst bilde. Og mens standardarabisk «høyspråk», *al-ʿarabiyya*, fulgte hele utbredelsen av islam og Koranen, stoppet spredningen av arabiske talemål grovt sett ved Zagrosfjellene i øst,

Taurusfjellene i nord (men med enklaver av arabisktalende utover disse) og vestover spredte arabisk seg til Atlanterhavet (og en periode inn på den iberiske halvøya). Arabiseringen i Levanten og i Nord-Afrika var heller ikke fullstendig: vi har som kjent stadig betydelige kurdisktalende og berbersktalende folkegrupper, samt noen mindre enklaver av arameisktalende.

Til sammenlikning ble i Sør-Europa det felles romanske kulturspråket latin i middelalderen gradvis avløst som skriftspråk av regionale romanske talemål: de nye «nasjonalspråkene» spansk, italiensk og fransk, basert på språkformen til en sosiokulturell elite. Likeledes ble norsk og svensk og dansk under framveksten av nasjonalstatene standardisert og normert som egne nasjonale skriftspråk, basert på talemålet til sosiale grupper med høy status – dannet elite i hovedstaden (norsk fikk som kjent to ulike standardnormer, en «dannet urban» (dagens bokmål) og en basert på utkantdialekter (dagens nynorsk)). I den arabiske verden, derimot, skjedde det ikke en slik utvikling (*vernacularisation*), nemlig det at varianter av lokale talemål (*vernaculars*) blir kodifisert og standardisert og tatt i bruk som skriftspråk for et mer begrenset område, slik som en nasjonalstat (se neste avsnitt). Rådende forestillinger og offisiell ideologi om arabisk språk anser *al-ʿarabiyya* som den eneste rette form for arabisk, mens talemålene representerer språklige «avvik», blir hevdet å mangle system og grammatikk, og å virke splittende på arabisk enhet, og således være upassende i skriftlig form. Det arabiske språkakademiets forskremte forslag kan tyde på at noe er i ferd med å endres i både ideologi og praksis.

ARABISK NASJONALISME OG «MORSMÅLET»

Da ideene rundt de moderne «nasjonene» nådde den arabisktalende verden på 1800-tallet, var de sentrale områdene utsatt for fremmedstyre fra

både det osmanske riket og vestlige kolonimakter. *Al-ʿarabiyya* var under sterkt press fra tyrkisk og europeiske språk og delvis fortrent fra offentligheten, med unntak av det religiøse, islamske domenet. Egyptiske og levantinske intellektuelle skuet nå i særlig grad til opplysningstidens Frankrike. Etter et lengre studieopphold i Paris skrev den egyptiske imamen al-Tahtawi en beretning og (nærmest) analyse av det franske samfunnet og de idemessige strømningene han var blitt kjent med.³ Her oversetter han det franske *la patrie* (fedrelandet, nasjonen) med *al-watan*, et klassisk arabisk begrep med betydningen «fødested, hjemstavn», som han omtaler som det sterkeste sammenbindende element i samfunnet. Med referanse til den kjente *hadith* som sier «muslimen er muslimens bror», skriver al-Tahtawi at «alt som forplikter den troende i forholdet til andre troende, gjelder også for medlemmene i et *watan* overfor hverandre».⁴ Det *watan* som al-Tahtawi referer til er imidlertid ikke det arabiske fellesskapet, men det egyptiske fedrelandet.

Det var i de syriske/levantinske provinsene at tanken om et arabisk nasjonalt fellesskap først ble utviklet – en arabisk nasjon basert på *felles arabisk språk* og felles arabisk kulturarv. Den intime forbindelsen mellom språket, *morsmålet* (*Muttersprache, lingua materna*), og nasjonen sto sterkt i særlig den tyske romantiske ideologien/tenkningen om nasjonalisme. Tenkere som Herder og Schleiermacher, skriver Yasmin Yildiz, «celebrated the distinctness of each language [...] emanating from the genius of a particular nation [and] insisted on the need to maintain the distinctness of these national languages lest they lose their authenticity and rootedness in their respective nations».⁵ Denne typen tankegang vant stor gjenklang hos de tidlige arabiske nasjonalistene, mange med kristen bakgrunn, som så med stolthet på den mektige arabiske kulturarven og

det arabiske språkets «enestående» kvaliteter. For eksempel finner vi Zaki al-Arzuzi (f. 1889), en av de fremste syriske nasjonalistene, teoretisere omkring det arabiske språket som essensen i arabisk identitet; han avleder nasjonens spesielle egenskaper av språkets unike struktur. Og arabisk, «as a natural and intuitive language, discloses what the national spirit implies and in so far as it aspires to accomplish acts of idealism, prophecy and heroism». ⁶ Et annet eksempel er når ordstillingen med foranstilt verbal framheves som bevis på at det arabiske språket er utviklingsmessig mer avansert enn europeiske språk, som normalt setter subjektet foran verbet, en ordstilling man også finner i de (mindreverdige) arabiske talemålene. ⁷

Det «arabiske språket» er her selvsagt det felles høyspråket *al-ʿarabiyya*, symbolet på det autentiske arabiske, det «forente og forenende» språket (*al-lugha al-muwahhada wa-l-muwahidda*), og som dermed inntok posisjonen som det emosjonelt ladete begrepet «Mutter-sprache», *al-lugha al-umm*, til tross for at det altså ikke var noen som hadde det som morsmål.

Sosiolingvistene Judith Irvine og Susan Gal har innført begrepet «erasure» om ideologiske prosesser der fenomener som ikke passer inn i klassifiseringer og framstillinger blir ignorert, «visket ut». ⁸ Det er nærliggende å bruke dette begrepet om hvordan institusjoner i den arabiske verden (som ovenfor) stadig underkommuniserer at *al-ʿarabiyya* er en høykulturell variant og at talemålene er de egentlige morsmålene. ⁹ Som vi skal se nedenfor, er ikke den dominerende språkideologien alene om å tilpasse terrenget etter kartet. Det skal også tilføyes, at videre (Google-) søk på *al-lugha al-umm* og varianten *lughat al-umm* viste at noen innlegg skilte mellom betydningene (som kanskje kan oversettes som) «moderspråket» (*al-lugha al-umm* med apposisjon) og «morsmålet» (*lughat al-umm* med konstruktforbindelse) – det første for *al-ʿarabiyya*, det

andre for talemålet. Det mest kreative bidraget fant jeg hos Mustafa Mahir, som framhever at *al-ʿarabiyya* snarere er *lughat al-umma*, ¹⁰ det vil si språket til ummaen, nærmest «nasjonen» (det nasjonale, eventuelt det religiøse, samfunnet). ¹¹

TIL TALEMÅLETS FREMME – EGYPT OG LIBANON

Mens rådende ideologi fortsatt støtter opp under høyspråket *al-ʿarabiyya* som eneste «gyldige» språknorm, er denne ideologien ikke uten utfordrere. I to av dagens nasjonalstater har det vært bevegelser som har tatt sikte på å ikke bare heve statusen til talemålet, men å fremme det som landets nasjonalspråk, nemlig Egypt og Libanon. (Ikke uten betydning, får man tro, er det at begge statene har en markert kristen minoritet, for hvem *al-ʿarabiyya* ikke regnes som hellig språk – skjønt de aller fleste arabere med kristen bakgrunn anerkjenner *al-ʿarabiyya* som deres kulturspråk.) Det eneste arabiskspråklige samfunn som faktisk har et standard skriftspråk basert på talemålet er øystaten Malta. Språket her er grunnleggende en dialekt av nordafrikansk opprinnelse, nærmest tunisiske, men da øya ble religiøs og kulturelt avsondret fra det arabisk-muslimske kulturområdet, tok det opp i seg mange trekk (særskilt leksikalske) fra språkene til dem som kom til å dominere øya politisk, først italiensk og siden engelsk. Maltesisk ble kodifisert og nedtegnet med et tilpasset latinsk alfabet rundt 1750. ¹²

En bevegelse for et nytt libanesisk nasjonalspråk gjorde seg gjeldende rundt tidsskriftet *Lebnaan* i 1980-årene. Det lanserte et libanesisk skriftspråk med et alfabet basert på det latinske, men med noen tilpassete bokstavtegn. Den sentrale aktøren i dette prosjektet var poeten Saʿid ʿAql (1912–2014), som selv hadde muslimsk bakgrunn, mens tidsskriftet ble regnet som et talerør for et noe ytterliggående miljø blant (kristne) maronitter, der anti-muslimske holdninger var underliggende. ʿAql, som forøvrig skrev poesi på

både standardarabisk og libanesisk talemål, var først og fremst en libanesisk nasjonalist, som delte med sine kristne meningsfeller synet på libanesisk som videreføring av den fönikiske (førislamske) sivilisasjon, langt overlegen den arabiske «ørkenkulturen». Standardarabisk var dessuten et «dødt språk» som, hevdet de, bidro til å svekke utdannelsen, lamme all intellektuell kreativitet hos de unge, til manglende tekstforståelse – og alle de arkaiske bøyningsendelsene var et symptom på «språklig sykdom». Nedsettende kalte de standardarabisk for «*leghghit daraba Zaydon 'Amran*» (språket der Zayd slo 'Amr) med referanse til den tradisjonelle arabiske grammatikkens bruk av det faste settet med «Zayd slo 'Amr» i eksempler på kasusbøyning.¹³ Vi kan imidlertid slå fast at prosjektet til 'Aql og tidskriftet Lebnaan ikke ble noen varig suksess ... I dag finner vi tilhengere av et selvstendig libanesisk språk på linje med maltesisk først og fremst blant libanesere i eksil (i USA og Canada), som tilsynelatende er motivert av ønsket om å gi opplæring i libanesisk talemål til nye generasjoner i eksil, som kanskje har latt seg «villede» til å studere arabisk.¹⁴

Egypt står i en særstilling når det gjelder en lokal nasjonal bevissthet, med sin stolte faraoniske forhistorie, pyramider og templer, og en enhetlig bondekultur langs Nilens løp. Allerede på 1600-tallet hadde Yusuf al-Maghribi samlet en oversikt over lokale ord og uttryksmåter som var særegne for egypterne.¹⁵ I Kairo ble det utover 1800- og tidlig 1900-tallet publisert tekster for almuen til opplysning og underholdning på lokalt egyptisk talemål.¹⁶ Prosjekter for å gjøre talemålet til nytt nasjonalt skriftspråk i Egypt ble lansert tidlig på 1900-tallet, men de som sto bak dette, sto også nær den britiske okkupasjonsmakten, og fant lite støtte blant egypterne (med unntak av enkelte kjente «modernister» som Salama Musa). Utenom drama og poesi, ble relativt lite publisert skriftlig

på egyptisk talemål på 1900-tallet, især etter at den arabiske nasjonalismen fikk fotfeste i den antikoloniale kampen.¹⁷ Unntaket var det å skrive *dialogene* i litterære romaner, noe som ikke bare ble akseptert, men nærmest normalt, med den begrunnelse at det er «urealistisk» å framstille vanlige folk som snakker på høyspråket. Selv dette var kontroversielt i konservative kretser, og bekymringen var stor, da som nå, for utglidning av skriftspråket.

Det er først på 2000-tallet at bruken av egyptisk i skrift tar av. En vesentlig faktor er utvilsomt tilgangen på internett og sosiale medier, der ingen språkvaskere eller redigerere blander seg inn når det gjelder skrivemåten. I dette feltet finner man et mylder av ulike skrivemåter – høy-

I Kairo ble det utover 1800- og tidlig 1900-tall publisert tekster for almuen på lokalt egyptisk talemål.

språklige, talemålsformer, blandingsspråk av disse, og også ispedd engelsk, i latinsk eller transkribert skrift. Unge mennesker leser som aldri før, blogger utvikler seg til skjønnlitterære skriftstykker og nye genre, som også får innpass hos forlagene, nye så vel som de etablerte. Det er en åpning mot det uformelle, *coole*, humoristiske.¹⁸ Det kan se ut til at denne fristillingen av *skrivepraksis* har gjort en språkpolitisk bevegelse med krav om å erstatte høyspråket med talemål som standardspråk, mer eller mindre overflødig. Man overskrider normene og skriver på tvers av de tradisjonelle skillene. Vi kommer tilbake til dette nedenfor.

En utholdende skare er likevel de som står bak Wikipedia Masry, der artiklene er på (nokså) konsekvent egyptisk talemål (arz.wikipedia.org/wiki).

Den inneholder dels oversatte, dels nyskrevne artikler, og representerer en slags (uformell) standardisering av «dannet talemål» i Kairo, som de kaller «det moderne egyptiske språket» (lemma: *il-lugha il-masriyya il-hadisa*), med sine mange dialekter (*lahagāt*). Her finner man en skisse av ortografi og uttale, grammatikk og ordforråd (det hele tilsvarer 17 trykte sider).

SPRÅK OG IDENTITET: HVEM ER ARABER?

Diskurs omkring språk har ofte medfølgende, underliggende komponenter, ideologiske undertekster som gir uttrykk for sosiale og politiske posisjoner og interesser. De som ivrer for å erstatte det tradisjonelle standardspråket med et alternativt basert på lokalt talemål, setter for eksempel lokal identitet, tilknytningen til *al-watan* som nasjonalstat, over den (pan)arabiske identiteten/tilknytningen. Wikipedia Masry omtaler egyptisk talemål som et *hamittisk* språk med linjer tilbake til gammelegyptisk, faraonsk eller hieroglyfisk språk. De libanesiske nettsidene trekker språkets linjer til arameisk eller fønikisk, snarere enn til arabisk. Begge er klare eksempler på språkideologisk *erasure*: nemlig å se bort fra den (vitenskapelig ubestridte) klassifiseringen av disse talemålene som arabiske.

For å videre illustrere hvordan disse framstillingene av språk henger sammen med politiske og identitetsmessige holdninger, har jeg sammenliknet oppslagsordet «araber» (*‘arab*) i henholdsvis Wikipedia Masry og det vanlige arabiskspråklige (standardspråklige) Wikipedia ar.wikipedia.org.¹⁹ Begge nettstedene framhever arabisk språk som hovedkriteriet for dagens definisjon av hvem som er araber. Men det er interessante forskjeller i begrepsbruken her. I den første artikkelen, på standardarabisk, heter det at «politisk sett (*siyāsiyyan*), er en araber en person hvis morsmål (*lughatuhu al-‘umm*) er arabisk (*al-‘arabiyya*) og hvis far er arabisk». I den andre, på egyptisk

talemål, heter det at i dag er araberne kjent som «de arabiske folkene» (*ish-shu‘ūb il-‘arabiyya*, merk flertallsformen) eller folkene som snakker arabisk (*‘arabi*). Men, hevdes det, ikke alle folk som har arabisk som offisielt språk (*illi lughitha ir-rasmi ‘arabi*) anser seg som arabere, og disse forskjellene er mye omdiskutert (*fih kalām kitir ‘an il-ikhtilāfāt di*). Dette er jo korrekt om man tenker på innbyggerne i Somalia og Djibouti, der arabisk er et offisielt språk og statene er med i Den arabiske liga, men for Wikipedia Masry er jo heller ikke egyptisk talemål et arabisk språk, mens standardspråket er *al-‘arabiyya*. Denne artikkelen har i det hele tatt en undertekst som skyver det «arabiske» unna, det legges mye vekt på historien: de «gamle» semittiske språk og de «urarabiske» stammene i en fjern fortid. Og under deloverskriften «I våre dager» (*il-‘iyyām di*) begynner teksten slik: «I moderne tid har de [araberne] ikke spilt noen nevneverdig rolle verken for den menneskelige sivilisasjon (*il-hadāra il-insāniyya*), eller innen vitenskap og litteratur». I fotnoten som følger dette utsagnet, heter det: «Tatt i betraktning at Nobelprisen er over 100 år og deles ut til litterater og vitenskapsmenn som har oppnådd (forsknings)resultater eller nyvinninger til nytte for menneskeheten, har ingen fra de landene (*bilād*) som anvender det arabiske språket, oppnådd prisen gjennom hele dens historie, bortsett fra to egyptere» [sic].

Den standardarabiske artikkelen om araberne spesifiserer derimot det arabiske elementet. Under deloverskriften *al-watan al-‘arabī* (den arabiske nasjon/fedreland) er det ført en liste over alle statene i Den arabiske liga og andelen «arabere» i hver av statene er oppgitt.²⁰ For Egypt er andelen 90 prosent (men det oppgis ikke hvordan man har regnet: hvem er de 10 prosentene? Koptere? Nubier? Europeere?); for Libanon 95 prosent. For Saudi-Arabia oppgis 97 prosent arabere, her med tilleggscommentaren «saudierne er etniske ara-

bere». Om Qatar heter det at omtrent 20 prosent av befolkningen har statsborgerskap, og at de fleste av dem er «ekte/genuine/rene» arabere (*‘arab aqhāh*).²¹ Omtrent 20 prosent av befolkningen er «arabiske innvandrere», de fleste egyptere og folk fra Shām (Levanten). Resten er ikke-arabiske fremmedarbeidere, som indere og pakistanere. Også Bahrain oppgis å bestå av 64 prosent «ekte og rene» arabere, mens resten er enten iranere eller asiatiske arbeidere.

Disse enkle eksemplene illustrerer at – avhengig av ståsted og ideologisk tilpasning – finner vi arabiskspråklige som *ikke* er arabere, som *er* arabere, og som er «ekte og rene» arabere.

HVA SKJER? PRAKSIS OG IDEOLOGI I ENDRING

Som nevnt ovenfor, synes språkpolitiske bevegelser for å erstatte *al-‘arabiyya* som standardspråk med lokalt nasjonale talespråk ikke å ha vind i seilene i disse dager. Det er snarere slik at mange språkbrukere simpelthen tar talemålet i bruk i skrift, uten å kreve en institusjonalisering av slik praksis, og uten å utfordre åpent og direkte det tradisjonelle skriftspråkets status.

Det samme rapporterer Catherine Miller fra et tredje land som har hatt en viss oppslutning om det å gjøre talemålet til nasjonalt skriftspråk, nemlig Marokko.²² Det er, uansett, enighet blant språkforskerne om at utviklingen av internett, sms og sosiale nettverk åpner for en ny dynamikk og er den sterkeste pådriveren for å spre bruken av talemål i skrift. Det er også mange tegn på at tiltakende bruk av talemål i offentlige rom både reflekterer og bidrar til større aksept av slik praksis.²³ I Tunisia ble den nye konstitusjonen utgitt i en parallell talemålsversjon (*al-Dustūr bil-dārīja*). I Egypt kom nylig et verk av den klassiske dikteren al-Ma‘arri ut i oversettelse til egyptisk.²⁴

Dette frislippet representerer en utvidelse av språklige registre, eller stilarter, i skriftlig bruk i de enkelte land – fra det mest formelle normative

nivået til grunnleggende hverdagslige stilnivåer, med mellomliggende nivåer der det veksles mellom språkformene, eller blandes. Slik variasjon har vært gjenstand for mange studier de seneste tiårene – først og fremst i muntlige sammenhenger, men også i skrift. Det mange likevel ikke er klar over, er at det å blande talemålsformer inn i skriftlig produksjon har en lang tradisjon i arabisk skriftkultur. Studier av slike tekster opp gjennom historien regnes faktisk som et eget forskningsfelt, *Middle Arabic studies* (Lentin 2006).²⁵ Det er ikke plass i denne sammenheng til å gå nærmere inn på denne tradisjonen, bare påpeke at man rimeligvis kan hevde at det var den arabiske nasjonalismen, med sin ideologi om et felles «morsmål» og en reform av *al-‘arabiyya* (først og fremst modernisering av ordforrådet), som strammet inn praksis til fordel for konservative («korrekte») språknormer.²⁶ Slik sett er ikke det nye frislippet noe historisk nytt, men de sosiokulturelle motivasjonene og de teknologiske forutsetningene er selvsagt av en annen karakter enn tidligere, og har en annen styrke.

Det var mange som spådde, ikke minst i den arabiske verden selv, at revolusjonen innen telekommunikasjon og satellittoverføring av arabiske programmer til hele området ville føre til at avstanden mellom formene for arabisk slik de blir snakket i de ulike regionene ville minke, at talemålene ville nærme seg hverandre. Noen mente til og med at med opprettelsen av en kanal som Al Jazeera, basert i det konservative Qatar, ville bruken og forståelsen av høyarabisk spre seg blant ikke bare deltakerne, men folk flest.

Som muntlig kommunikasjonsmiddel mellom arabere fra ulike regioner har arabisk språkbruk (hatt?) tendens til å befinne seg på et blandet register/stilnivå, der den som snakker demper enkelte regionale særtrekk i uttale og uttrykk, og anvender en god del felles, standardspråklig vokabular og grammatiske strukturer. Det såkalte

Educated Spoken Arabic (ESA) er en nivellerende måte å snakke på,²⁷ på tvers av dialektskiller, men det forutsetter at språkbrukerne behersker standardarabisk til et visst nivå. Det er imidlertid ikke først og fremst noen videre utvikling av ESA som preger det språklige landskapet i disse dager. Snarere observerer man at fordommene mot talemålet er i ferd med å falle, at den ideologien som framholder at talemålet er kulturelt mindreverdige og må holdes innenfor hverdagslivets rammer, er blitt betydelig svekket. Det er relativt nylig at selv saudiske universiteter tillater forskning som studerer egne talemål.²⁸

I praksis har talemålet slått igjennom i (muntlige) media (utenom nyhetssendinger); politikernes innlegg i parlamentet faller ofte (oftest) over i talemål. Populærkulturen har alltid vært åpen for talemålet, enten det har vært folkelige epos og tradisjonelle dikteformer, eller populærmusikk, kino og underholdningsserier på tv. Utvilsomt har Egypt vært ledende i denne produksjonen, med Libanon og Syria som stadig sterkere konkurrenter. Men også andre talemål styrker seg på hjemmebane. I Marokko er tyrkiske og meksikanske tv-serier blitt dubbet til marokkansk arabisk. «Motkulturelle» bevegelser boltrer seg med tekster framført på talemålet.²⁹ I 2008 publiserte Atiqah Hachimi et spennende bidrag om hierarkiene internt i den arabiske verden mellom ulike dialekter, eller talemål.³⁰ Hun bekreftet gjennom eksempler fra panarabiske plattformer for populærkultur, slikt som interarabiske sangkonkurranser på satellitt-tv, at nordafrikanske artister i stor grad så seg nødt til å opptre foran mikrofonen med betydelig språklig tilpasning til de sentrale arabiske dialektene/talemålene lenger øst. Det er en kjensgjerning at nordafrikanske (maghrebinske) dialekter er vanskelige å forstå for arabere i Egypt og Levanten som ikke har hatt kontakt med dem, mens både egyptisk og levantinsk er vel kjent for

befolkningen i Nord-Afrika på grunn av disse landenes langvarige dominans i det moderne kulturmarkedet. Hachimis studie viste altså at nedvurdering av maghreb-dialektene var reflektert i holdningene både fra programledere og fra artistene selv.

I en bacheloroppgave fra 2016 hevder IKOS-student Hanan al-Boukri imidlertid at dette bildet er i ferd med å endre seg radikalt.³¹ Hun baserer seg på statistikk innen bransjen fra 2015 (lister fra Arab-Sound) som viser at marokkanske artister har begynt å synges på marokkansk talemål (*dārija*), og det med stor suksess: De to mest populære sangene i den arabiske verden det året var faktisk sunget av de marokkanske artistene Sa'd Lamjarrad og Jamila al-Badawi, og på *dārija*. Al-Boukri viser også til treff på YouTube for å belegge at marokkansk talemål nå er en sentral del av arabisk (pop)musikkindustri. Også andre lokale talemål slår gjennom på den panarabiske arenaen: Arab Idol, en sangtalentkonkurranse sendt fra Beirut til et panarabisk publikum siden 2011, har vinnere og finalister fra Palestina, Syria, Egypt, Marokko, Yemen og Saudi Arabia, som synger på sine talemål.³² Musikk fra Gulfen (*khalījī*) er blitt en egen genre og grunnlaget for en egen kuwaitisk popindustri, og der en av de største stjernene på den arabiske popverdenen er Ahlam fra Dubai.

Og hva med de mest offentlige av alle talspersoner, de politiske lederne selv? Det er selvsagt umulig å slå fast hva som «egentlig» motiverer enkeltpersoner i valg av språkform og register, men det er legitimt å spekulere rundt de valg de gjør i enkelte prekære situasjoner, som under den arabiske våren. På Youtube finner man videoer av hardt pressede arabiske ledere som forsøker å appellere til sitt folk. Rett før han falt, holdt den tunisiske statslederen Ben Ali en tale der han ba om forståelse for alt han har gjort «i beste menning» for Tunisia og folket.³³ Ben Ali pleide som

president å adressere sine undersåtter på standardarabisk, hevdes det, liksom med opphøyd autoritet, i denne talen blandet han inn mye fra tunisisk talemål, hvilket ble tolket som et tegn på ydmykhet.

Mubaraks siste tale før han falt (10.02.11) ble derimot framført på et høyt stilnivå av standard-arabisk, på grunnlag av en (sannsynligvis godt forberedt) skrevet tekst, tilsynelatende med en tilkjempet verdighet, et alvorlig budskap med patriarkalsk irettesettelse.³⁴ Mubarak pleide tidligere å kodeveksle, slik som Nasser i sine berømte taler, mellom det opphøyd/panarabiske og det lavmælte/broderlige «vi» på talemål. Mens Egypts nåværende president, general Sisi, alltid taler til folket på (nesten) ublandet egyptisk talemål.³⁵ Er det et forsøk på å imøtekomme det antiautoritære opprøret? Gjøre seg til folkets mann? (Eller ren inkompetanse ...?) Mens den syriske presidenten Bashar al-Asad framstår med et avslappet, mindre formelt stilnivå av standardarabisk – nå sist i en tale (29.11.18) til sin nye regjering om utfordringene med å bygge legitime relasjoner mellom statens institusjoner og det syriske folk (sic).³⁶

«SUPERDIVERSITY» I EN ARABISK RAMME?

Det egyptiske akademiet for arabisk språk har altså grunn til bekymring for at «informal Arabic» øker i bruk, sniker seg inn i og «korrumperer» standardspråklige tekster, og til syvende sist kanskje fortrenger *al-ʿarabiyya* selv ... Gir det også grunn til bekymring for den arabiske nasjonens enhet og samhold, den som hviler på «det arabiske språket» som samlende symbol?

Jeg vil være ytterst varsom med, for ikke å si stille meg avvisende til, å trekke linjene for direkte mellom de språklige og språkpolitiske tendensene jeg har drøftet her og de politiske sammenbruddene vi er vitne til i den arabiske verden. Det man derimot kanskje kan hevde, er at vendingen mot lokale språklige uttrykk i kulturen, i nye

digitale medier, i populærmusikken, og til dels også på det litterære feltet, har en parallell til nasjonalstatens befestede posisjon som ramme for innbyggernes aktivitet, inklusive politiske oppfatninger og handlinger, i det offentlige rom. Som Christopher Phillips understreket i 2013,³⁷ så skjedde også opprørene under «den arabiske våren» i nasjonalstatlige rammer, de var rettet mot de lokale ledere/undertrykkere i den enkelte stat: regimene til Ben Ali, Mubarak, Asad.

De nye språklige ytringene, muntlige som skriftlige, som går utover de tradisjonelle genrene og normene for språkbruk, har dessuten noe over-skridende, frihetssøkende og anti-autoritært ved seg, også en parallell til de krefter som mobiliserte folk over hele den arabiske verden mot utbytting og undertrykkelse, og som man kan håpe på kan reise hodene igjen etter tilbakeslagene.

Mens «arabisk enhet» er en parole tømt for innhold etter årtier med maktmisbruk fra så godt som samtlige arabiske ledere og regimer, synes «arabisk-het» (*ʿurūba*) – forstått som en følelse av at det som skjer med en annen araber eller et annet arabisk samfunn angår dem og forplikter dem på en spesiell måte – stadig å ha mening for mange. En vesentlig del av denne arabiske identiteten ligger fortsatt i det språklige – men ikke nødvendigvis det som den rådende ideologien har definert som det avgjørende, nemlig kulturarvens felles språkform, *al-ʿarabiyya*. Denne normative språkformen er stadig tilgjengelig, og benyttes av forfattere og intellektuelle som finner den litterært og estetisk mest tilfredsstillende for sine uttrykk. Mitt («kvalifiserte») inntrykk – basert på innlegg i presse og digitale medier over lenger tid, samt samtaler med kolleger og «vanlige» språkbrukere i Egypt, Nord-Afrika og Qatar – er imidlertid at dens status er på vikende front blant et økende antall arabiske statsborgere (*citizens*), blant annet fordi den ikke gir de samme muligheter som engelsk (eventuelt fransk) i et globalisert arbeids-

markert. Dette i tillegg til at mange velutdannete er lite komfortable med å bruke høyarabisk muntlig, og selv i skriftlig form er usikre og føler de har sviktende kompetanse.

Den (uoffisielle) anerkjennelsen av et mangfold av arabiske regionale talemål, samt et mangfold av registre mellom standardspråket og talemål, representerer, slik jeg ser det, en ny form for arabisk språklig fellesskap. Den økende bruken av regionale språkformer på fellesarabiske arenaer, vil også øke forståeligheten av dem, slik det nå tilsynelatende skjer på populærmusikkens områder. Det er en prosess som ikke nødvendigvis har «truende» og «splittende» effekt på arabisk samforståelse, slik motstanderne av å skrive på talemål har insistert, men som åpner opp for deltakelse både internt og på tvers av enkeltstatene. Jeg prøver meg på å låne begrepet «superdiversity» – supermangfold – fra multilingvismens forskningsfelt, der det brukes for å betegne det veldige mangfold av språk og varieteter som oppstår under migrasjon og omfattende språkmøter. Det er tilnærmelsesvis en slik spennende diversitet jeg mener kan være dekkende for å betegne dagens og morgendagens arabiske språkfellesskap.

• f •

GUNVOR MEJDELL er professor emeritus ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk ved Universitetet i Oslo.

- 1 Det er vanlig å referere til denne språkformen i dens moderniserte utgave som *Modern Standard Arabic* (MSA), moderne standardarabisk, og den eldre utgaven som *Classical Arabic*, klassisk (eller eldre) standardarabisk; det er uansett en språkform med grammatisk og leksikalsk kontinuitet, og som man finner i både eldre og moderne tekster.
- 2 Det innebærer at alle innlegg simultantolkes til disse språkene og alle papirer og dokumenter trykkes i seks språklige versjoner.
- 3 Rafa'a Rafi' al-Tahtawi, *Takhlis al-ibriz fi talkhis bariz*. (Kairo: Al-hay' a al-misriyya al-'amma li-l-kitab, 1993 [1834].
- 4 Sitert i Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798–1939* (London: Oxford University Press, 1970), 79.

- 5 Yasmin Yildiz. *Beyond the Mother Tongue. The Post-monolingual Condition* (New York: Fordham University Press, 2012), 6f.
- 6 Al-Arzuzi, sitert i Youssef M. Choueiri, *Arab Nationalism. A History*. (Malden, Massachusetts: Blackwell, 2000), 146.
- 7 Madiha Doss, «L'idéologie linguistique à travers un débat sur l'ordre des mots en arabe», i *L'Égypte en chemin. Mélanges offerts au père Maurice Martin*. (Kairo: IFAO, 1992) 167–174.
- 8 «Erasure is the process by which ideology, in simplifying the sociolinguistic field, renders some persons or activities (or sociolinguistic phenomena) invisible. Facts that are inconsistent with the ideological scheme and unnoticed, or are explained away. For example, a social group or language may be imagined as homogeneous, its internal variation disregarded». I Judith T. Irvine and Susan Gal, «Language Ideology and Linguistic Differentiation», i *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities*, red. P.V. Kroskrity (Santa Fe: School of American Research Press, 2000), 38.
- 9 Det er sannsynlig at denne begrepsbruken har vært (og er) hemmende for forståelsen av reelle problemer relatert til alfabetisering og opplæring i en språkvariant som ligger såpass fjernt fra den du er vokst opp med.
- 10 Det spilles nok på en lydlig forbindelse her mellom *umm* (mor) og *umma* (samfunn, nasjon); *umma* er imidlertid et lån fra arameisk (> umma EI eller EALL)
- 11 Gunvor Mejdell, «Luḡat al-'umm and al-luḡa al-'umm – the 'mother tongue' in the Arabic context», i *Arabic and Semitic Linguistics Contextualized*, red. Lutz Edzard (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015), 214–226.
- 12 Se Gunvor Mejdell, «Two mirror-image cases of language contact involving Arabic in the Mediterranean area: the stories of Aljamia and Maltese», i *The Intangible Heritage of the Mediterranean. Transmission, Adaptation and Innovation*, red. Saphinaz-Amal Naguib (Oslo: Department of Culture Studies, 2002), 99–113.
- 13 Arkadiusz Plonka, «Le nationalisme linguistique au Liban autour de Sa'id 'Aql et l'idée de langue libanaise dans la revue Lebnaan en nouvel Alphabet», *Arabica* 53(4) (november 2006), 423–471
- 14 Jmfr. nettsteder for det libanesiske språket: /i1.wp.com/kadmous.org/wp/wp-content/uploads/1_HIm_mdCwUlWeBaoILQmtaQ.gif og abcleb.com/pronunciation/ og abcleb.com/pronunciation/alphabet/
- 15 Yusuf al-Maghribi samlet ord og uttrykk fra egyptisk dagligtale i Kairo under ottomanene på 1600-tallet. For en studie av dette verket, se Liesbeth Zacks doktorgradsavhandling fra 2008: «Egyptian Arabic in the seventeenth century: a study and edition of Yūsuf al-Maghribī's Daf' al-isr 'an kalām ahl Misr» pure.uva.nl/ws/files/893112/60163_Thesis_part_1.pdf
- 16 Madiha Doss, «Dialecte égyptien et questions de langue au XIXe siècle. Le cas de 'Abdallāh Nadīm», *Matériaux arabes et sudarabiques* (nouvelle série 8 1997), 143–170.

- 17 Gunvor Mejdell, «The Use of Colloquial in Modern Egyptian Literature», i *Current Issues in the Analysis of Semitic Grammar and Lexicon II*, red. Lutz Edzard og Jan Retsö, (Wiesbaden: Harrassowitz 2006), 195–213.
- 18 For eksempler og spennende analyser se Teresa Pepe, «Fictionalized Identities in the Egyptian Blogosphere» (doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2014); og Eva Marie Håland, «Adab sākhīr (Satirical Literature) and the Use of Egyptian Vernacular», i *The Politics of Written Language in the Arab World*, red. Jacob Høigilt og Gunvor Mejdell (Leiden: Brill 2017), 142–165.
- 19 Begge nedlastet 29. august 2018.
- 20 Ulike typer kilder oppgis, men en kilde som går igjen er *CIA World Factbook 2014*.
- 21 Lane's Arabic-English Lexicon (over det klassiske språket) har: *quhh* pl. *aqhāh* «a pure, or genuine, Arabian; one of pure Arabian race»; «a pure, or genuine, Arab of the desert; or one who has not entered the town, nor mixed with their inhabitants», men også motsatsen til det å være uten sivilisasjonens dannelse: «coarse, rough or rude in make, or in nature and disposition». Hinds og Badawis *Dictionary of Egyptian Arabic*, som gjenspeiler moderne språkbruk i Egypt, har: «*quhh* (invar. adj.) through and through», altså tvers igjennom, ett hundre prosent: *fallāh quhh* «a peasant through and through», *humār quhh* «a complete idiot»!
- 22 «Contemporary dārija writings in Morocco», i *The Politics of Written Language in the Arab World*, red. Jacob Høigilt og Gunvor Mejdell (Leiden: Brill 2017), 90–115. I Marokko er det også vokst fram en betydelig bevegelse for anerkjennelse av Tamazight (berbersk språk) som nasjonalt språk ved siden av arabisk, men det faller utenfor rammene for denne artikkelen.
- 23 To omfattende spørreundersøkelser av holdninger og praksis blant arabisktalende i henholdsvis Kairo og Rabat, ble utført som del av forskningsprosjektet «The Ideology and Sociology of Language Change in the Arab world», og åpent publisert: DOI:0.11631/9789004346178_003.
- 24 Video fra 14. oktober 2016, sist besøkt 23. desember 2018: [youtube.com/watch?v=ol42aEQb1z8](https://www.youtube.com/watch?v=ol42aEQb1z8)
- 25 Det var lenge utelukkende vestlige forskere som interesserte seg for dette, ved arabiske universiteter anså man studiet av «ordentlig» arabisk som det eneste meritterende. Forskning på dialekter, derimot, har vært mer akseptabelt, særlig i et språkhistorisk perspektiv, da den kunne kaste lys over tidlige språkforhold på den arabiske halvøya.
- 26 Se artiklene til Kristin Brustad og Gunvor Mejdell i Høigilt og Mejdell (red.): *The Politics of Written Language in the Arab World*. Brill 2017
- 27 Sosiolingvistisk forskning på arabisk har lenge interessert seg for slike mellomliggende språkformer produsert i (semi)formelle situasjoner eller i møte mellom arabere med ulik språkbakgrunn. På 1980-tallet og framover regnet mange med at utviklingen ville gå i retning av en mer ensartet muntlig felles-arabisk, med basis i talespråk, men med utstrakte trekk fra standardarabisk. Under betegnelser som Inter-Arabic, Educated Spoken Arabic, Formal Spoken Arabic, *lughā wustā*, *lughat al-muthaqqafin*. Se Gunvor Mejdell, «What is Formal Spoken Arabic?» i *Cambridge Handbook of Arabic Sociolinguistics*, red. Karin Ryding and David Wilmsen (under utgivelse).
- 28 Faglige presentasjoner framført på AIDA (Association Internationale de Dialectologie Arabe) de seneste årene.
- 29 Dominique Caubet, «Morocco: An Informal Passage to Literacy in dārija (Moroccan Arabic)» i *The Politics of Written Language in the Arab World*, red. Jacob Høigilt og Gunvor Mejdell (Leiden: Brill 2017), 116–141.
- 30 «The Maghre-Mashreq language ideology and the politics of identity in a globalized Arab World». *Journal of Sociolinguistics* 17, 3 (2013), 269–296.
- 31 Hanan al-Boukry: «Moroccan Darija's status in Pan-Arab Pop Culture», semesteroppgave MES 4000, IKOS, høst 2016.
- 32 Arab Idol bygger på det britiske Pop Idol (som er blitt kopiert over hele verden, også i Norge), et årlig arrangement sendt fra siden 2011, og enormt populært over hele den arabiske verden. Den arabiske transkripsjonen gjengir ikke den arabiske uttalen av den første bokstaven i ordet for araber (*ʿarab*), men utelater den, som i engelsk (*arab*) – et bevisst eller ubevisst signal om programmets ikke-arabiske opphav. Vinnerne og deres nasjonalitetsbakgrunn er oppført på: en.wikipedia.org/wiki/Arab_Idol
- 33 Ben Alis tale fra 13. januar 2012, besøkt 25. september 2018: [youtube.com/watch?v=UoBYMEXsWmA](https://www.youtube.com/watch?v=UoBYMEXsWmA)
- 34 Mubaraks tale fra 11. februar 2011, besøkt 25. september 2018: [youtube.com/watch?v=l931zZcUbWU](https://www.youtube.com/watch?v=l931zZcUbWU)
- 35 Diverse taler på TV og Youtube observert av forfatteren.
- 36 Al-Asads tale fra 29. november 2018, besøkt 10. desember 2018: [youtube.com/watch?v=NvtsQH0HUxM&t=612s](https://www.youtube.com/watch?v=NvtsQH0HUxM&t=612s)
- 37 Christopher Phillips «The Arabism Debate and the Arab Uprisings», *Mediterranean Politics* 19,1 (2014) 141–144 doi.org/10.1080/13629395.2013.856182